د. ئەندازیار کارل میولەر

کاروانسەراکانی ڕۆژهەڵات

وەرگێڕانی لە ئەڵمانییەوە
عەبدولموئمین دەشتی

د. ئەندازیار كارل میولەر

كاروانسەراكانی ڕۆژهەڵات

وەرگێڕانی

عەبدولموئمین دەشتی

سلێمانی \ ٢٠٠٢

ناوی کتێب: کاروانسەراکانی ڕۆژهەڵات

ناوی نووسەر: د.ئەندازیار کارل میولەر

ناوی وەرگێڕ: عەبدولموئمین دەشتی

بابەت: لێکۆڵینەوەی ئەتنۆگرافی

مۆنتاژ: سەیران عەبدولرەحمان

هەڵەچن: هەوار شەریف

تیراژ: ٣٥٠ دانە

ژمارەی سپاردن : ی ٢٠٠٢

زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم (١٨٧)

www.sardam.org

کاری ئەو وەرگێڕانەم پێشکەشی ئـەو خوێندکـارە خۆشەویسـتانە دەکەم، کــە ئێسـتا یـان لـە ئـایندە لـە زانسـتگاکانی کوردسـتان دەخوێنن و پەیوەندی دوور و نزیکییان لەگەڵ باتەتی ئــەو کتێبـەدا هەیـە یـان دەبێت. هیـوادارم بـۆ سـودگەیاندن بـە زانسـت و بــە وڵاتەکەمان سوودی تیٚ ببینن.

عەبدولموئمین دەشتی

بەرلین

٢٠٠٠/١٣/١٥

ناوەڕۆك

پێشەکی وەرگێڕ ٧
پێشـــــەکی دانـــــــەر
١٣
I لە بارەی مێژووی کاروانسەراوە ١٥
II کاروانسەرای سەر ڕێگای وڵاتەکان ٢١
أ-میزۆپۆتامیا و ئێران ٢١
ب-ئاسیای بچووك ٦١
ج-دامودەزگای بچووکی هەمەجۆر ٦٨

III کاروانسەرا شارییەکان ٧١
أ-دەزگا والاکان ٧١
ب-دەزگا داپۆشراوەکان ٩٠
ج-میسر و هیندستان ٩٨

IV دەزگاکانی کاروانسەرا ١٠١
أ-مزگەوت ١٠١
ب-بیری ئاو ١٠٥
ج-پشتیر و ژوورەکانی حەوانەوە ١١٠
د-ئاودەستخانە ١١٥
دوا وشە ١١٩

تەختەی وێنەکان	١٣١
زانیارییێکی کەم لە بارەی چەند کاروانسەراییێکی کوردستان	١٤١
خانەکانی شاری هەولێر	١٤١
خانەکانی شاری سلێمانی	١٤٣
باسی هەندێ کاروانسەرای تر	١٤٥
هەندێك لە شێوەکانی کەوانە	١٤٦
هەندێك لە شێوەکانی گومەز	١٤٨
هەندێك بەشی خانوو	١٤٩
پەراوێزەکان	١٥٠
ناوی چاوگەکان	١٥٥

پێشەکی وەرگێڕ

کە لە یەکەم موحازەرەدا لە وانەی "نەخشەدانان"ی بەشی ئارشیتێکتۆری دانشگای تەکنۆلۆجیای بەرلین بەشداریم کرد، ئەو پرۆفیسۆرەی کە موحازەرەکەی پێشکەش دەکرد بە جەفەنگبازی وتی: "ئارشیتێکتۆری زانستێکە دەم لە هەموو زانستەکانی دەدات و هیچیشیان تەواو ناکات". ڕاستی ئەو بۆچوونە زوو بۆ من ئاشکرا بوو: مێژوو دەخوێنیت نابیت بە مێژووناس، ماتماتیک دەخوێنیت نابیت بە ماتماتیکەوان، یاسا دەخوێنیت نابیت بە یاسازان، هونەر و مێژووی هونەر دەخوێنیت نابیت بە هونەرمەند، ئەندازەی بینا دەخوێنیت نابیت بە ئەندازیار، ئابووری دەخوێنیت نابیت بە ئابووریزان، فیزیا دەخوێنیت نابیت بە فیزیازان.. هتد. هەر بۆیەشە ئەوەی ئەو بەشە لە ئەڵمانیا بخوێنێت، سەرنجی بە زۆر گۆشە زانستی جیاجیا گوزەر دەکات. منیش کە خۆم زۆر شەیدای شتی ئەنتیك و کۆنینەم، وە هەمیشە وام زانیوە کە گیانی مێژووی شێوێنراوی نەتەوەکەی ئێمە لە شتە کۆنینەکان دەدۆزرێتەوە، هەمیشە بایەخی تایبەتیم داوە بە شتە کۆنینەکان، بە تایبەت ئەگەر نووسراوێکی کۆنم کەوتبێتە بەر دیدە، ئەوا بایەخی تایبەتم پێداوە. بۆیەشە جار بەجار کە ڕووم لە کتێبخانەی بەشی ئارشیتێکتۆری دەکرد، پتر سەیری کتێبە کۆنینەکانم دەکرد وەك لە نوێکان. ئەوانەی کە مێژووی چاپکردنیان دەگەڕانەوە ساڵە کۆنەکان، کتێبە ئەوروپاییەکان زۆربەیان لە پاشکییەکانیاندا پێڕستیان هەیە، بۆیە بەر لە هەموو شتێك لە پێڕستەکانیان بە دوای وشەی کورد و کوردستان و ناوی شارو لادێکانی کوردستان گەڕاوم و ئەگەر شتێکم کەوتبێتە بەرچاو کە پەیوەندی دوور و نزیکی بە خۆمانەوە هەبووبێت، ئەوا بە تایبەت خوێندوومەتەوە. بەو شێوەش وشەی (کاروانسەرا) لە کەتەلۆگی کتێبخانە سەرنجی ڕاکێشام و وای کرد زۆر لاپەڕە لە بارەی کاروانسەرا بخوێنمەوە. چونکە لای من ئەو وشەیە کوردییەو وشەیەکە لە سەردەمی

منداڵیدا لە هەڤایەتە کوردیەکان پێی ئاشنابوومە. ئەو وشەیەش ئەو کتێبەی پێناساندم و خوێندمەوە.

لە بەشی ئارشیتێکتۆری ئەرکە دەرسێکیمان هەبوو بە ناوی (تیۆریەکانی ئارشیتێکتۆری)، دوو ساڵ بوو بەشداری موحازەرەکانیم دەکرد، نەدەوێرام خۆی لێ بدەم و تاقیکردنەوەکەی بە ئەنجام بگەیەنم، ئەو پرۆفیسۆرەی کەئەو وانەی دەگوتەوە پرۆفیسۆرێکی میوان بوو، لە ڕۆژئاوای ئەڵمانیاوە دەهات بۆ بەرلین و موحازەرەکەی خۆی دەگوتەوەو دەگەڕاوە. زۆربەی وانەکانی خۆم هی پێش دبلۆم کۆتایی پێهێنابوو، وانەی (تیۆریەکانی ئارشیتێکتۆری) مابوو، ڕۆژێکیان چووم بۆ بیرۆی ئەو پرۆفیسۆرەو داوای دیدەنی پرۆفیسۆرم کرد، بیرۆکەی لە بینایێکی کاتی بوو، چونکە بە هۆی بوونی ماددەی ئەزبێست لە کۆ نە بینای بەشی ئارشیتێکتۆری، کە لەم ساڵانەی دوایی بە هۆی مەترسی بۆ تەندروستی قەدەغەکرابوو، هەموو ئینستیتۆکانی بەشی ئارشیتێکتۆریان لەو ساڵە لە بەرلین بەسەر شوێنی جیاجیا دابەش کردبوو، بەشەکەی ئەو کەوتبووە شوێنێکی دوور لە ناوەڕاستی شار لە خانوێك کە هی فیرمای زیمینس بوو، وە کافێتێریای لێ نەبوو. سکرتێرەکەی کاتێکی بۆ دانام، کاتێ چووم بیبینم پرۆفیسۆر لە چوونەدەرەوە بوو، وتی وەرە لەگەڵم دەچینە قاوەخانەیەك لە دەرەوە هەرچیت هەیە لەوێ باسی دەکەین. ئیتر پێکەوە چووینە قاوەخانەیەکی تەنیشت بیناکەو داوای سەرو قاوەو پارچە کێکێکمان کرد. بە دەم قاوە خواردنەوە وتی بڵێ چ کارێکت بە من هەیە، منیش پێم وت، دەمەوێت ڕاستێك هەیە پێتی بڵێم، وتی فەرموو، وتم ئەوە دوو ساڵە من سەردانی موحازەرەکانی تۆ دەکەم، بەڵام شتێکی زۆر کەم لە موحازەرەکانی تۆ گەیشتووم یان نا، بۆیەشە ئێستا دەرسی تۆ ماوەتەوە کە تاقیکردنەوەی لێ بکەم، بۆ ئەوەی خۆم بۆ کاری دبلۆمەکەم ئامادە بکەم. پرۆفیسۆر پێکەنی و وتی، هەر تۆ نیت کە لە موحازەرەکانی من ناگەیت، زۆربەی زۆری خوێندکارەکان لە موحازەرەکانی من ناگەن. ئەوە گیروگرفت نیە بۆ تاقیکردنەوە. تۆ کە خەڵکی عێراقی تێمایێکی لای خۆتان بۆ تاقیکردنەوەکەی دەرسەکەی من هەڵبژێرە. وە ناوی چەند تێمایێکی پێشنیار کرد، یەکێك لەوانە پەیوەندی بە مەلحەمەی گلگامێش هەبوو. بەڵام من پێم

ووت چەند بابەتێکم لەسەر کاروانسەرا خوێندۆتەوە، شێوازی بیناکانی کاروانسەرا سەرنجی ڕاکێشاوم، ئەگەر ئێوە ڕازی بن بۆ ئەو دەرسە ئەوە دەکەمە تێمای تاقیکردنەوە، پرۆفیسۆر زۆری پێ باش بوو، لە کاتی جێهێشتنی قاوەخانەکە چاوەڕوانی ئەوەم دەکرد پرۆفیسۆر کە بە تەمەن و پایە زۆر لە من گەورەتر بوو، پارەی کێك و قاوەکەی منیش بدات، دیارە من شەرمم کرد خۆ ڕەپێش بکەم، بەڵام دیار بوو وا ناکات، بۆیە ناچار وەکو ڕۆژهەڵاتییەك ویستم پارەی خۆم و ئەو بدەم، وتی نا ئەوە دەتەوێت بەرتیلخۆرم بکەیت، کەی لە تاقیکردنەوە سەرکەوتی ئەوسا قەیناکا، ئێستا هەرکەس پارەی خۆمان دەدەین.

ئیتر کەوتمە وانەکردن و شیکردنەوەی نەخشەکانی کاروانسەرا، چەقی قورسایی وانەکردنەکەم بریتی بوو لەوەی چۆن دەتوانین نەخشەکانی کاروانسەرا بۆ بینا مۆدێرنەکان بەکاربهێنم، دەها سکیتسەو وێنەم بۆ ڕۆژی تاقیکردنەوە ئامادەکردبوو، ئەوەم پیشاندابوو کە ئارشیتێکتۆرەکانی لای خۆمان نەدەبووایە ئەوەندە هەوڵی لاساییکردنەوەی خانووە ڕۆژئاواییەکان بکەنەوە، کاروانسەرا یەکێکە لەو بینا ڕۆژهەڵاتییە کۆنانەی کە دەکرێت بە دەسکارییێکی کەمەوە ئیلێمێنتەکانی بۆ زۆر بینای هاوچەرخ بەکاربهێنرێت، لەوانە من نەخشە بنەڕەتیەکانی کاروانسەراکانم کەمێك گۆڕی بوو، وەك کۆمەڵێك سکیتسە نەخشەی بینای جۆراوجۆرم لێ دەرهێنابوو وەکوو: خانووەکانی بەڕێوەبەرایەتی حوکمەتی (بۆ نموونە شارەوانی، پۆلیسگا..)، مۆزەخانە، قوتابخانە، مەلەوانگە، بازاڕگە...، پێشانم دابوو ئەو ئیلێمێنتانەی کە لە بیناکانی کاروانسەرا هەن ئەمڕۆش چەند لەبار و گونجاون لەگەڵ ئاوهەوای ڕۆژهەڵات بۆ ئەو جۆرە بینایانە، ئیتر مەدحی خۆم نەکەم پرۆفیسۆر و ئەو دوو چاودێرەی کە لەگەڵی بوون زۆر لە تاقیکردنەوەکەم ڕازی بوون و بە پلەیەکی زۆر باش لەو دەرسە ڕزگارم بوو، کە زۆری لێ دەترسام. پاشتر کە لای خوێندکارەکانی هاوڕێم باسی ئەوەم گێڕایەوە، هەموو پێیانخۆش بوو، خوێندکارێکی تورك کە ناوی (هاڕون) بوو، چووبووە لای پرۆفیسۆرەکە وتبووی منیش لەو تێمایە تاقیکردنەوەی خۆم دەکەم، کاتێ بۆ ڕۆژی تاقیکردنەوە چووبوو، سەرنەکەوتبوو، پرۆفیسۆر پێی گوتبوو: "بڕۆ لای (هێر ئەحمەد) واتە لای من "با پێت بڵێت تاقیکردنەوەی دەرسەکەی من چۆنە!"

ببوورن کە هەندێکیش مەدحی خـۆم کـرد، حـەزم کـرد ئـەو باسـە هـەر بـۆ خۆشـی بگێڕمەوە، نەك بۆ خۆ هەڵکێشان.

یـەکێك لـەو کتێبانـەی کـە بـۆ ئـەو تاقیکردنـــەوە زۆر ســوودم لێ وەرگرتبـوو، ئـەو کتێبەی بەر دەستی خوێنەرە، هەر زوو بڕیارم دا بۆ خوێنـــەرانی کـورد، بـە تایبـەت بـۆ خوێندکارانی بەشی میعماری وەری بگێڕم بۆ سەر زمانە شیرینەکەمان، بـەڵام نـەمزانی ئەوە کارێکی گەلێك سەختە، کاتێك هەستم بە سەختی کرد، پەشـیمان بوونـەوە شـەرم بوو، منی ئاوارە کە زۆر دوورم لە وەستاو کرێکارانی کـورد، لـە کوێ ئـەو هـەموو زاراوە ئارشـیتێکتۆریانە بێتـەوە بـیرم، یـان بیاندۆزمـەوە، دیـارە زۆر زاراوەی ئارشـیتێکتۆریش هەن، لەوانەیە لـە زمـانی کـوردی گـوم بووبـن، یـان هـەر نـەبووبن، ئـەو هـەموو جـۆری کەوانە و گومەزانەی کە لە زمانە ئەوروپاییەکان هەن، بەهەرحاڵ گەیشتمە ئـەوەی کـە زمـانی کوردیـش وەك زمانـەکانی جیـهان پێویسـتی بـە زمـانی تایبـەتی خـۆی هەیـە بـۆ هەریـەك لـە زانسـتـەکان، کـە بـە ئـەڵمانی پێـی دەگوترێـت (Fachsprache)، ئـەوەش سەربەخۆ نایێتە دی، ئەگەر هەرکەسێك لە ئاست خۆی بـەپێی توانـاو تایبەتمـەندێتی خۆی هەوڵی بۆ نەدات، تا لە دوارۆژدا بـە هـۆی کۆڕێکی زانسـتی کـوردی، بـە بەشـداری زانایـانی هـەموو بوارەکـانی زانسـت، بـژارو پاکسازی دەکرێ، مـن بـە پێـی توانـای خـۆم ویسـتوومە لـە وەرگێڕانی ئـەو کتێبـە بـەو ئاراسـتەیە لـە مـەیدانی میعمـاری هـەندێك هەوڵبدەم، وە سوودی زۆرم بۆ ئەمە لە لاسایی کر دنەوەی زمانی ئەڵمانی وەرگرتووە، لە زمـانی ئـەڵمانی بـۆ ناونـانی فۆرمـی جەسـتەکان زۆر وشـەیان لـە جەسـتەی مـرۆڤ یـان گیانـدار و ڕووەك گواستۆتەوە بـۆ نـاو ئـەو زانسـتە، بـۆ نموونـە (schwanenhals- bogen کەوانـەی گـەردەن قـازیی) کـە بـە کەوانەیـەك دەگوترێـت کـە لـە شـێوەی ملـی قازدایـە، منیش لە کاتی پێویست ئـەو ڕێبـازەم بـەکارهێناوە، بـۆ نموونـە شـێوە کەوانەیـەك وەك شانی مرۆڤە ناوم ناوە: (شانە کەوانە) یان (کەوانەی شانیی). لە زمانی زانسـتیدا مانـای وشـەکان مانـای ئاسـایی نـادەن، بـۆ نموونـە کـاتێك مـرۆڤ کتێبێکـی ئارشـیتێکتۆری دەخوێنێتـەوە، وشـەی (Raum) (ژوور) مانـای (هـۆدە) (غورفـە) نـادات، بـەڵکوو مانـای بۆشاییێکی دیاریکراو (فەزا)یێك دەدات. بەڵام لـە زمـانی ئاسـایی ژوور و هۆدەیـەك مانـا

دەدەن. بەم جۆرە دەبێت لە زمانی زانستی، وشەکانمان بۆ تێگەیشتنی تایبەت دیاری بکەین، یاخود تایبەتمەندێتی بدەین بە وشەکان، ئەوەش تەنها بە دەسەڵات و بڕیاری کۆڕێکی سیاسی دەسەڵاتدار دەبێت، دەنا ئەوەی تر هەموو هەر هەوڵێکی یارمەتیدەر و دانپیانەنراوە.

ئەو کتێبە هەوڵدانێکە بۆ نووسینەوەی مێژووی جۆرە خانوێکی دێرینەی مێژوویی ئارشیتێکتۆری بە زمانی کوردی، چونکە سەرەتایە بێ گومان بێ کەموکورتی نیە، دیارە زاناو خوێندکاران لە ئایندە هەم سوودی لێ دەبینن هەم هەڵەکانی ڕاست دەکەنەوە.

لەو وەرگێڕانەدا هەروەکو لە ئەڵمانیەکەیدا وشەی (خان) و (کاروانسەرا) بە هەمان مانا بەکارهێنراوە، زۆرم پێ خۆش بوو، دەرفەت و توانای ئەوەم هەبووایە کە شارو گوندەکانی کوردستان بگەڕابام و وانەکردنێکی تایبەتی کاروانسەرا یان خانەکانی کوردستانم کردبایەو لەگەڵ ئەو کتێبە لە یەك بەرگدا چاپم کردبا، بەڵام ئەوە کەی و چۆن بەیەك کەس و بۆ ئاوارەیەکی دوورە وڵات دەرەخسێت؟ خەون و خەیاڵە! بە داخەوە لە کتێبخانەی کوردیشدا تا ئێستا لێکۆڵینەوە و پشکنینی مێژووی بیناسازی و ئارشیتێکتۆری کوردستان بە دەگمەن باسی لێ کراوە، لە کوردستان مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف یەکێکە لەو زانایانەی کە زوو لە بەرهەمەکانی ئاوڕی لەو لایەنەش داوەتەوە. بەداخەوە لە هەندێ کتێبی کوردی ناوی هەندێ کاروانسەرا هاتووە، بەڵام جگە لە ناوهێنان و زانیارییەکی کەم شتێکی تریان لە بارە باس نەکراوە و بە باشم زانی ئەو کەمە زانیاریەش لە کۆتایی ئەو وەرگێڕانەدا لە چەند لاپەڕەیەك وەکو خۆیان بنووسمەوە. بەڵکوو لە دواڕۆژ لێکۆڵەرەوان بە دوای بکەون و سوودی لێ ببینن. بەڵام نەمتوانی باسێکی تایبەت لە بارەی کاروانسەراکانی کوردستان بنووسم. لەگەڵ ئەوەش هەر باشە چەند خانێکی کوردستان و عێراق لەو کتێبەدا لێی کۆڵدراوەتەوە، ئەوەش هەر جێگەی سەبووری دەروونە.

بۆ یارمەتی خوێنەر لە کۆتایی وەرگێڕانەکەدا هەندێك لە جۆرەکانی کەوانە و گومەز و بەشەکانی تری خانووم بە هێڵکاری پێشانداوە، ئەگەر خوێنەر بەر لە

خوێندنەوەی کتێبەکە تەماشاییکیان بکات، بۆ تێگەیشتنی مەبەستی هەندێك لە زاراوە کوردییە تازە بەکارهاتووەکان سوودی لێ وەردەگرێت.

لە کۆتاییدا دەمەوێت بڵێم، چونکە من بۆ ماوەی ساڵێك (١٩٩٨) لەگەڵ چەند ئەندازیارێك لە پاراستنی شوێنەوارە کۆنەکانی بەرلین کاری دۆکۆمێنتاری مەیدانیم کردووە، دەمەوێت ئەوە بە دڵنیایی بڵێم کە خوێندنەوەی ئەو کتێبە سوودێکی زۆر بەو کەسانە دەگەیەنێت کە لە مەیدانی پاراستنی شوێنەوارە کۆنەکان خەریکی خزمەتکردنن.

هیوادارم بەو کارەم توانیبێتم خزمەتێکی سادەی زانست و گەلەکەی خۆم کردبێت. لە ساڵی ١٩٩٥ خەریکی وەرگێڕانی ئەو کتێبەم، جارێکیان تەواو ببوو، کۆمپیوتەر هەمووی لەناوبرد، باش بوو بەشێکیم لەسەر کاغەز بە دەستخەت مابوو، ئەم ساڵ تووشی بوومەوە و بەو شێوەیەی بەردەست ئامادەم کردەوە و ئەمڕۆ بە نووسینی ئەو پێشەکییە کۆتایی پێ دەهێنم.

عەبدولموئمین دەشتی

بەرلین

ناوەڕاستی کانوونی یەکەمی ٢٠٠٠

پێشەکی دانەر

لە ڕۆژهەڵاتدا لە پاڵ مزگەوت و قوتابخانە ئاینییەکان کاروانسەرا شوێنێکی گرنگی لە ژیانی گشتیدا داگیرکردووە، بە تایبەت بۆ کاروانچی و موسافیرانی بازرگانی و ئەو کەسانەی سەردانی حەج دەکەن. بەڵام تا ئێستا جگە لە باسە کورتەکەی (زارێ) لە سەفەرنامەکەی بۆ ئاسیای بچووک[1] لە ١٨٩٥، شتێکی ئەوتۆ لە بارەی مێژووی پەرەسەندنی کاروانسەرا لە هیچ شوێنێك نەنووسراوە. ئەوەی بڵاوبووەتەوە تەنها تاکو تەرایەك هەواڵ و وێنەن، کە زۆربەیان وێنەی فۆتۆگرافین و لە لایەن موسافیران گیراون، ئیتر هیچ لێکۆڵینەوە و زانیاریەك بڵاونەکراوەتەوە. جا سەبارەت بەوەی وردە وردە شێوازی خانوبەرەی کۆن لە ڕۆژهەڵات ونددەبێت و هوتێلی ئەوروپیانە و مەغازەی سەرگیراو بە تۆتیای دەندەیی جێگەیان دەگرنەوە، من هەوڵی ئەوەم دا کە لە تێکەڵی ئەو وێنانەی کە لە کتێبان دەستدەکەون لەگەڵ ئەو بابەتانەی کە لە لای خۆم کۆمکردوونەتەوە ڕوانگەیەك لە بارەی تەرزەکانی کاروانسەرا لە نموونە هەرە کۆنەکانی، کە تا ئێستا ماون، بهێنمە ئارا، ئەگەریش زۆربەی بەشەکانیان وێران بوونە.

لە ساڵەکانی ١٩٠٢-١٩١٢ ئەوکاتەی کە لە گەشتێکی زانستی بۆ هەڵکۆڵین وەکو ئەندامی (کۆمەڵەی ڕۆژهەڵاتی ئەڵمانی) لە بابل بووم، ئەو هەلەم قۆزتەوە و لە بەهاری ١٩١٢ لە بابلەوە بە ڕێگای موسڵ و دیاربەکر سەفەرێکی لێکۆڵینەوەم بەرەو حەلەب کرد، لە لایێکی تر لە پایزی ١٩١٢ تا کانوونی دووەمی ١٩١٤ بە هۆی مانەوەم لە ڕۆژهەڵات لە گەشتی زانستی (تەل حەلاف) (Tell- Halaf Expedition) لەگەڵ د. ماکس فرایهێرن فۆن ئۆپنهایم، هەروەها لە کاتی جەنگیشدا کە من سەر بە لەشکری (ف) بووم و کەوتبوومە تورکیا، توانیم بەو هۆیانە لێکۆڵینەوەکەی خۆم تەواو دەوڵەمەندتر

بكـەم. زۆربـەی ئـەو نەخشـە و نیگارانـەی کـە وەرمگرتـوون نـاوی چاوگـەکانم هێنـاون، ئەوانەی تریش خۆم بە بەکارهێنانی پێوەر پەتێکی[٢] بیست مـەتری ئامـادەم کـردوون. لەهەر شوێنێك پێویستی کردبێت زاراوەی عارەبیم بـەکارهێناوە و هـەندێکیانم لـە ئـۆ. ڕۆیتەر وەرگرتووە. ناوی خانووەکانی بەغدا و شارەکانی تری عێراقم بە تـەواوی وەکـو فۆنەتیکـەکانیان نووسـیوەتەوە و سیسـتەمی گواسـتنەوەم بـۆ وشـەکان بەکارنـەهێناوە (Transkriptionssystem).

سوپاسـی تایبـەتیم پێشکەشـی د. ڕۆیتـەر دەکـەم، وێنـەکانی خـانی (ئۆرتمـە)م لـەو وەرگـرت و ئـەوەش بـووە هـاندانێکم بـۆ ئـەو کـارە. ئـەو وێنـە و نەخشـانەی ناوچـە شاخاویەکانی (تەقتەق) و هی خانی (ڕەققە) کە لە گەشتی زانستی د. ماکس فرایـهێرن فۆن ئۆپنهایمم وەرگر تووە، ئەوە یەکەمجارە لێرە بڵاودەکرێنـەوەو بابەتەکـەیان زۆر بـۆ دەوڵەمەند کردم. لەگەڵ ئەوەی بڵاوکردنەوەی نووسراوەکانی لە بارەی ئەو سەفەرە بـە هۆی شەڕ بۆ کاتێکی نادیار دواکەوت، بەڵام خۆشەویستـانە بـەڕێزیان ڕێگـەیان دام ئـەو وێنە و نەخشانە لێرە بڵاوبکەمەو ە. هەر لە کاتی شەڕدا توانیم لە ڕاوێژکاری نـهێنی د. ڤایگند، کە بە ڕێوەبەری کۆمـاندۆی پاراسـتنی پاشماوەکـانی بـیرەوەری سـەر بـە سـوپای سوریا و ڕۆژئاوای عەرەبی بوو، نەخشەکانی خانی (ئەسعد پاشا) وەربگرم، کە لە لایـەن کۆمۆندۆکـانی بـەڕێزان د. ڤۆلتسـینگەر و پرۆفیسـۆر ڤاتسـینگەر ئامـادەکرابوون. بـۆ نەخشە و پلانە وەرگێراوەکان ئاماژەم بۆ چاوگەکان کردووە.

بە ئەرکی خۆمی دەزانم کە لە ناخی دڵمەوە سوپاسی هەموو ئەو بەڕێزانە بکەم کە بە ئامۆژگاری یان بە کردەوە یارمەتیان داوم.

کارل مویلەر- بەرلین پایزی ١٩١٩

I

له بارەی مێژووی كاروانسەراوە

(خـان) یـان (كاروانسـەرا) دەزگـایێكی زۆر دێرینـی وڵاتـانی ڕۆژهەڵاتـە، ئـەوەندەی كەلتوور و بازرگانی و هـاتوچۆكردنی ڕۆژهـەڵات دێرینـە. لـەمێژە هـێرۆدۆت لـە بـارەی شـاڕێگای نێـوان سوسا (Susa)[٣] و سـارداس (Sardes)[٤] بـەرەو ئیفسـوس (Ephesus)[٥] باسی كردو وە: "جوانترین شوێنگەی هەسانەوە و خەوتن" نزیكە ٣٠ تا ٤٠ كیلۆمەتر لـە یـەكتری دوور دروسـتكراون. هـێرۆدۆت دەگێڕێتـەوە، كـە لـە هـەندێ شـوێندا بـۆ پارێزگارییان لە دزی و ڕاو ڕووت، پاسگاو قوللەیان بۆ دروسـتكراوەو، لـە هـەمان كـاتدا وەكوو بنكـەی پارێزگـاری و خزمـەتگوزاری پۆسـت سـوودیان لێ وەردەگیرێت. لـە ڕێگـاو بانەكانی سوریاش چاوی بە دام و دەزگای لەو چەشنە كەوتووە كە لە لایـەن (Curys)[٦] كوروس دروستكراون.

لە سەردەمی ڕۆمەكان، لەو وڵاتانەی كە لەژێر دەسەڵاتیاندا بـوون، شـێوە دەزگـایێك دروستكراوە پێیان گوتووە هەوارگەی (مەنزڵگا) حەوانەوە (Mansiones Veredarioum)، كـە لـە دوورایـی ٧٥ كیلۆمـەتر لـە یـەكتری دروسـتكراون و شـوێنگەی حەوانـەوەی موسـافیرانیان تێـدا دابـین كـراوە و هـەروەها تەوێلـەیان بـۆ وڵاخـی پەیتووكـەكانی خزمەتگوزاری پۆست تێدا هەبووە. لە سەرەتادا ئەم هەوارگانـە هـەر خـانووی دەوڵەتی بوونە و بە شێوەیەكی سەرەكی بۆ خزمـەتی فەرمانبـەرانی دەوڵەت تـەرخانكراون، بـە فەرمانی (لێكس یولی Lex Julii) بە خۆڕایی تێدا حەواونەتەوە. بـەڵام ڕێبـواری تریشـی بـەكرێ تێـدا حەوێنراوەتـەوە. (سیسـەرۆ Cicero) لـە نامەیـەكی خۆیـدا بـۆ (ئـاتیكوس Attikus) سەبارەت بە سەفەرەكەی بۆ (كیلیكیا Kilikien) نووسیویەتی: "بزانە! شـتێكی وەكوو (كا) یان ئەو شتانەی كە بە پێی یاساكانی یولیایی دیاری كراون، كە بـە خۆڕایـی

بیبەخشن، نایدەن بە ئێمە، تەنانەت (دار)ی سووتانیشمان پێنادەن، جگە لە چوار دیوار و بنمیچێك كەس هیچی تر وەرناگرێت، لە گەلێك جێگایانیش بنمیچەكەش نیەو خەڵك لە چادردا دەمێننەوە".

لە سەردەمی بێزەنتی‌یەكاندا لە ولاتانی ڕۆژهەلاتی ئەورووپاش كاروانسەرا هەبووە، كە تا سەدەكانی ناوەڕاستیش هەر مابوون و پەرەیان دەسەند، لە سەدەكانی ناوەڕاست پێیان دەگوتن "Xenodochin"(٧). ماوەی نێوان ئەو كاروانسەرایانەی كە لەسەر ڕێگاكانی ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆری گەورەی قەیسەرەكانی بێزەنتی دروست كرابوون نزیكە ٥٠ كیلۆمەتر بووە. (ماركۆپۆلۆ) لەو بارە بە درێژی باسی كردووە: "كە چۆن لەو شوێنگایانەی كە لەسەر هەموو ڕێگاوبانی ولاتەكان، بۆ خزمەتگوزاری ئەسپ و ماینی پەیك و هەواڵبەران تەرخانكراون، خەرجی داوا دەكرێت".

لە (كامبول)وە ڕێگاكان بەرەو هەرێمە جیاجیاكان دەچن، لەسەر هەر ڕێگایێك هەمان شت دووبارە دەبێتەوە، واتە لەسەر هەر شارێگایێك بە دووراییی ٢٥ یان ٣٠ میل، وەك هەلكەوتەی شارەكان، بنكەو خانوو بۆ خزمەتگوزاری ڕێبوار و بیانی‌یان دامەزرێنراون، كە پێیان دەلێن (جامب Jamb) یان "پۆستەخانە". ئەوانە جۆرە خانوویێكی فراوانی خنجیلانەن، ژووری ڕازاوەی هەمەجۆریان تێدایە، بە شێوەیەك كە خەلكە پارەدارەكان ناتوانن فەرامۆشی بكەن، تەنانەت دەتوانرێت پاتشاكانیش بە جوانترین شێواز لەو بنكانە شەو بەسەربەرن، چونكە دەتوانرێت شار و شوێنە هاوسێكانیان هەموو پێویستی‌یەكانی ژیان دابین بكرێت، بنەكەكان خۆیان مشووری زەخیرەو پێویستی یەدەك دەخۆن. لەهەر بنكەیەك ٤٠٠ ولاخی بەرزەی چاك هەمیشە ئامادەیە، بە جۆرێك كە ئەو پۆستەچی‌یانەی كە بۆ كاروبارەكانی جەنابی پاتشا دێن و دەچن و ئەوانەی كە دەگەڕێنەوە، دەتوانن ولاخە ماندوو شەكەتەكانیان بە ولاخی تازەنەفەس و هەساوە بگۆڕنەوە. تەنانەت لە ناوچە شاخاوی‌یە دوورەدەستەكانیش، ئەوانەی لە دووری شارێگاكان هەلكەوتوون، لەو شوێنانەی كە هیچ ئاوەدانی‌یەكی لێنیەو شارەكان دوور لە یەكتر هەلكەوتوون، جەنابی پاتشا بە هەمان شێوە خانوبەرەی دروست كردووەو، لەو خانووانە هەموو پێویستی‌یەكان و هەمان ژمارە ولاخی بەرزە

ئامـادەن. ئـەو خـۆی خـەڵكی تایبـەتی ڕادەسـپێرێت، تـا لـەوێ نیشـتەجێ بـبن و لەسـەر زەویـ ەكانی ئەوێ خانوبەرە بنیات بنێن و ئامادەی خزمەتگوزاری پۆستەچی‌یەكان بن، بۆ ئەوەی بەو هۆیە ئاوایی گەورە گـەورە بێنـە ئـاراوە. لـە سـنووری ئیمپراتۆری‌یەكـەی، ژمارەی ئەو ئەسپ و ماینانەی كە لە خزمـەتی بـەڕێوەبردنی كاروبـاری پۆسـت دان، لـە ٢٠٠٠٠٠ كەمتر نین و، لەگەڵ ١٠٠٠٠ خانووش بە هەموو پێویستی‌یەكانەوە..

لە نێوانی ئەو بنكانەی كە لە سەرەوە باس كران، لـە مـاوەی ٣ میـل ڕێگـا، ئـاوایێكی بچووك دامەزرێنراوە.. لەو ئاواییانە (پەیكە خێراكان) نیشتەجێن".

وشەی (جامب)، كە لێرە بۆ كاروانسەرا بەكارهاتووە، بە پێی تێبینی‌یەكی د. لێمكە لێكۆڵـەرەوەی گەشـتەكانی مـاركۆپۆلۆ، وشـەیەكی مەنگۆڵیـە و لەگـەڵ هـەمان وشـەی ئێرانی (جەم Jam) كە بە مێوانخانە یان پۆستەخانە گوتراوە، یەك شـتن[٩]. لـە هـەمان شوێندا باسی ناردەیەكی (شاه رۆخ Schah Rokh) كـراوە. "(كاتـاژەر (قاجـار؟ Katajer) خۆشـحاڵتر دەبـوو، هەرچـەند پـتر لـە كاروانسـەرای پایتـەخت نزیـك دەكەوتـەوە. تـا ئێوارەییەكی درەنگ، (جام)ێكی دۆزی‌یەوە، واتە خەوگاییێكی باش.."

لە نووسینێكی سەدەی چوارەمـی سـەر دیـواری خـانی (ئورتمـە Ottma)ی بـەغدا[١٠]، بـەو بینایـە بـە (الجـم) نـاوبراوە، تـا ئێسـتا، ئـەوەتا كـە خـانی ناسـراوە بـەوناوە. كاروانسەراكانی ئەمڕۆی ئێران بە (چەپەرخانە) ناودەبردرێن.

واتە كاروانسەرا نەك تەنها هەر لە وڵاتانی دەریای ناوەڕاست و ئەورووپای ڕۆژهەڵات هـەبووە، بـەڵكوو لـە ناوچـەكانی (مـەنگۆل)یشـدا هـەبووە. نووسـەری ئـێرانی، دانـەری كتێبی (مێژووی داگیركەری جیهان) بە پێی

(d, Ohsson, Histoire des Mongols I, 406) وا دەگێڕێتـەوە: "جـەنگیزخان لەسـەر شاڕێگاكان بنكەی پۆستی دروست كردبوو، لەسەر شێوازی چینی‌یەكان، تـا كـاری نـاردەو پۆسـتەچی‌یەكان ئاسـان بێـت"، تـا ئـەوڕۆش چینی‌یـەكان بـە مێوانخانـە دەڵێـن (تشـان Tchan)[١٠].

كاتـێ توركـەكان ناوچـەی ئاسـیای بچووكیـان داگـیركرد، لـەو بـارە پێویسـتیان بـە داهێنانی شتێكی تر نەبوو، بەڵكوو پەرەیان بەو بیرە كۆنینە داو نوێیان كـردەوە. بـایی

ئـەوەندەش ئـەقڵیان هـەبوو، کـە بتوانـن نرخـی ئـەو پەسـارگە ئەمینانـە بزانـن و بـەو دەزگایانەش پەیوەندی‌یە بازرگانی‌یەکان بپارێزن. ئیتر ئەوان نەك هـەر بایـەخیان بـەو پەناگانەدا، کە هەبوون، بەڵکوو لە هەموو لایێکەوە هی تریشـیان دامـەزراند و پـەرەیان پێ سەندن.

کاروانسـەرای زۆر قەشـەنگ بـە تایبـەت لـە لایـەن سـەلجووقی‌یەکانەوە هاتـە ئـارا، جوانتریشیان ئەوانەی سەردەمی (کەی قوبادی یەکەم ١٢١٩-١٢٣٦) بوون. ئەو پاتشایە زۆر دۆستی زانست و هونەر بوو. ببوو بە پەسار و پەناگای حەوانـەوەی هـەموو ئـەو زانـا و هونەرمەندانەی کە لە دەست مەنگۆلەکان ڕایان کردبـوو. وەکـو دەسـەڵاتدارێکی بـەهێز کۆتایی بە ڕاوو ڕووت و دزی و ڕێگری هێنا. ئـەویش بـە هـۆی دامـەزراندنی شـوێنگە و بنکەی تایبەت بۆ یەکـەکانی سـەربازی، کـە موسـافیر و ڕێبـوار پـەنایان بـۆ دەبـردن و تێیاندا دەمانەوە. بـەوەش توانـی پـەرە بـە بازرگـانی بـدات. هـەروەها بـە دامـەزراندنی پەیوەندی لەگەڵ بەندەرەکان، ڕێگایێکی نـوێی بازرگـانی خـۆش کـرد. لەگـەڵ ئـەوەی زۆر کاروانسـەرا لـە شـاری (کۆنیـە)ی پایتـەخت و شـوێنەکانی تـری ئیمارەتەکـەیدا هەبوون، خانی (سوڵتان)ی بە ناوو دەنگیشی دروست کـرد. بـە پـێی نووسـینێکی سـەر دەروازەی ئـەو خانـە، لـەو سـەردەمەدا، نـاوی کاروانسـەرایان بـە (الـدرب) بـردووە، کـە ئەوەش لە ڕاستیدا تەنها مانای (ڕێگا) دەدات.

لە ئێرانیش لە سەدەکانی ناوەڕاست، لە قەراغی ڕێگاوبانەکان، کە بە هەموو لایێکی وڵاتدا کشابوون، کاروانسەرای جوان و ڕازاوە هەبوون. دەڵێن (شـا مـەلیحی ئیبنـی لیـۆن Melih Ibn Leon) بە (خودانی دەشت و ڕێگا) کان و (خودانـی پـارێزەری ڕێگاوبانـەکان) نـاوبراوە، چونکـە ئـەو دەسـەڵاتی بەسـەر هــەموو ڕێگاکـانی ڕۆژئـاوا، بـەرەو سـوریا و بـەغدا و سـەرووی ئـێراندا شکاوەو سـنووری ئـەو ڕێگاوبانانـەی، کـە ژمـارەیێکی زۆر کاروانسەرایان بەسەرەوە بووە، بە هۆی کەلوو (بورج) و پاسـەوانگا پاراسـتووە. هێشـتان تا ئەوڕۆش کاروانسەراکان نیشانەی ناسینەوەی ڕێگاوبانی وڵاتەکانن و، بارەگـاو مۆڵگـای سـەرەکی بازرگـان و موسـافیرانی ئـەو وڵاتانـەی ڕۆژهـەڵاتن. دووری نێـوان ئـەو کاروانسەرایانەی کە تـا ڕۆژگـاری ئـەوڕۆش لـە ڕۆخـی ڕێگـای کاروانچی‌یـەکان مـاون، بـە

شێوەیەکی گشتی ڕۆژەڕێیەکن، کە لە لایەن کاروانچی‌یەکان بە ٢٥ کیلۆمەتر تەخمین کراوە، بەو شێوەیە ڕێگای نێوان بەغداو حلە، کە نزیکەی ١١٠ کم دەبێت، بە هۆی سێ وەستگاکانی: "خانی مەحموودی‌یە، خانی حەسوە و خانی مەحاویل) دەکرێت بە چوار بەشی نزیکە وەکو یەك. بنکە کۆنەکانی پێشتریش واتە (خانی ئەسەد، خانی بئر النوس و خانی ناسری‌یە) ڕێگاکەیان کردبوو بە چوار بەش، تەنها بەشی یەکەمینیان کەمێك کورتتر بوو لەوەی ئێستاکەیان، بەرامبەر ئەوەی دوایی‌کەیان سەعات و نیوێك درێژتر بوو. گۆڕانی شوێنگەی ئەو خەوگایانە و دواتر دامەزراندنەوەیان لە جێگای ئێستایان، پەیوەندی بە گۆڕانی سروشتی ئاوگاکان هەیە.

هەر لە سەردەمی ڕۆمەکانەوە خانی وا هەبووە، کە لە خزمەتگوزاری ڕێبوار و موسافیراندا بووە، بەڵام بۆ داکردنی کەلوپەلی فرۆشیاری هەمەجۆریش بەکارهێنراون. لە شام و بەیرووت بەو جۆرە کاروانسەرایانە گوتراوە (قەیسەری‌یە)، ئەوەش لە (Casarea)وە هاتووە. قەیسەریش بریتی‌یە لە حەوشەیەکی بە کۆگا (فرۆشگا) دەورە گیراو، کە جۆرە کەلوپەلێکی تایبەتی تێدا دەفرۆشرێت. ئەو جۆرە ساختومانانە بە ناوی خاوەنەکەیان، دامەزرێنەرەکەیان، یان بە ناوی جۆری ئەو کەلوپەلەی کە تێیاندا دەفرۆشرێت، ناودەبرێن. بۆ نموونە لە بەیرووت (قەیسەری زێڕینگرەکان- قیصریە الصیاغ) هەیە. لە شارەکانی تر ئەو بینایانە بە (خان) ناودەبرێن، جا بە ناوی کەلوپەلەکانی ناویان، یان بە ناوی ئاواکەرەوەکانیان جیا جیا ناودەبرێن. لە میسر بە کاروانسەراکان دەڵێن (وکاللا-وقف الله wakalla)، ئەوەی ئەوروپی‌یەکان کردوویانە بە (Okella). ئەو جۆرە دامەزراوانە تا وڵاتەکانی ڕۆژئاوایش هاتووە، بۆ نموونە تا (مەراکیش)، لەوێ بەو خانوبەرانە دەڵێن (فندق). هەمان ناو لە وڵاتەکانی قەفقاسیش بەکاردێت.

لە سەردەمەکانی کۆنتر زۆربەی بنکە و شوێنەکانی حەوانەوە لە لایەن دەوڵەت دروست دەکران و بەڕێوەدەبران، ئەو بنکانەش بۆ خزمەتی کاروباری هاتووچۆ و پەیکە خێراکانی دەوڵەت و فەرمانبەران بیری لێ کرابووەوە، بەڵام موسافیر و گەڕیدەو بازرگانەکانیش تێیاندا دەحەوێنرانەوە. پاشتر پاتشاکان ئەو جۆرە دامودەزگایانەیان بە

مەبەستی پەرەپێدانی بازرگانی دادەمەزران و لە سەرتاپای وڵاتدا باری هێمنی و ئاسایشی‌یان بە هۆی کەلوو قەلاتۆکەو بنکەی سەربازی دەپاراست.

لە چەرخی ئیسلامەتیەوە بە دواوە، لەو ساوە کە موسڵمانەکان بە کاروان بەرەو شوێنە پیرۆزەکانی ئیسلامی دەچوون، کاروانسەراکان بە تەنها لە لایەن دەوڵەت دروست نەدەکران، بەڵکوو لە لایەن خەڵکانی دیار و دەوڵەمەندیش دادەمەزرێنران و دەخرانە ژێر دەسەڵاتی (وەقف)، کە ئەوەش وەزارەتێکی تایبەتی‌یە لە وڵاتە ئیسلامی‌یەکان. "وەقف بریتی‌یە لە قوربانی دانێك، بەوەی کە دەزگایێك لە لایەن دامەزرێنەرێك بە یەگجاری بۆ هەتا هەتا پێشکێشی خودا دەکرا. ئیتر دەبوو بەشێك لە سامانی ئەوقاف"[١١]. بیناکانی ئەوقاف بریتی بوون لە مزگەوت، گەرماو، فرۆشگا، کاروانسەرا، ئەوانەش لە ڕێگای داهاتەکانیانەوە بەڕێوەدەبران، ئەگەر لە شوێنێك داهات نەبوایە، ئەوا بە داهاتی لە خۆزیادی شوێنەکانی تر بەڕێوەدەبرا. ئیتر ئەو دەزگایانە دەبوون بە دەزگای نەفرۆشتەنی. لەو کاروانسەرایانە کە بەو شێوە دروست دەکران، هەر موسافیرێك دەیتوانی بە خۆڕایی بحەوێتەوە، تەنها دەبوایە هەقی خزمەتکردن و پارەی ئالیکی وڵاخەکانی خۆی بدات، ئەگەر خۆی زەخیرەو خۆراکی خۆی پێ نەبووایە. لەسەر ڕێگای میزۆپۆتامیا، لە ئێرانەوە بەرەو بەغدا، کەربەلاو حلە، نزیکە هەموو کاروانسەراکان لەو بابەتە بوون. لە سەدەکانی دواتر هەندێ کاروانسەرا لەسەر شارێگا گەورەکانی بازرگانی لە لایەن خەڵکی مرکی (ئەهلی) دروست کران، کە مێوان دەیتوانی بەرامبەر نرخێکی دیاریکراو تێیاندا بمێنێتەوە.

II
كاروانسەرای سەر ڕێگای وڵاتەكان

١-میزۆپۆتامیاو ئێران

سادەترین شێوەی كاروانسەرا، خانە ڕۆمی‌یەكەی (ئوم ئەلوەلید)ە[١٢]، كە پێكهاتووە لە حەوشەیەكی شێوە چوارگۆشەیی، كە درێژی هەر لایێكی ٣١ مەترە، بەبێ هیچ هاویەكی‌یەك (Symmetrie) دەرگای خانووەكان لەو حەوشە كراونەتەوە، هەر خانوێكیش لە یەك یان دوو هۆدەی هاوسێی ڕووبەر جیاواز پێكهاتووە. هەموو خانووەكان وەكو پەرژینێكی داخراو، بە ڕیز حەوشەكەیان دەورداوە. دەروازەی حەوشەكە دەكەوێتە ناوەڕاستی لای باشوور، لە ئاستی ڕووە لوسەكەی دیواری دەرەوەی كاروانسەراكە نەهاتۆتە دەرەوە. جگە لە شوێنی دەروازەكەی، تەواوی بەشەكانی دیواری دەرەوە لووس و تەخت و بێ گرێ و گۆڵە. خانی (الرقە Al Rakka)ی سەر ڕووباری فوراتیش، كە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی ١٣ تا ١٤، نزیكەی هەمان شێوەی هەیە (وێنە١). بەڵام لەو كاروانسەرایە، لە ناوەڕاستی لای باكوور و لای باشووری، دوو هۆڵی كراوە ڕووبەڕووی حەوشەكەی هەن. كە لە نێوانی ڕیزی خانووەكان خۆیان وەكو دوو هەیوانی عارەبی- ئێرانی دەنوێنن[١٣]. دەروازەی كاروانسەراكەش بەرەو جادە هەڵكەوتووەو، بە پێچە پلیكانەیەك دەتوانی پێی هەڵبگەڕێیت.

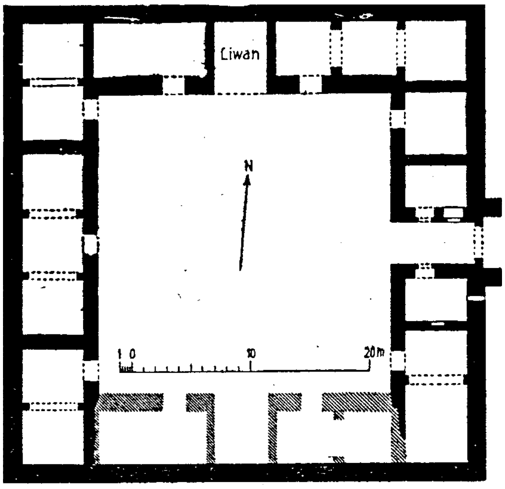

وێنەی ١: خانی ئەڵرەققە

لە لایەن (K. tischer)وە نەخشەکەی وەرگیراوە

(Expedition 1913. Freiherr von Oppenheim)

کاروانسەرای بیزەنتی یان ڕۆمی (ئەلسەبیب)[١٤] یش لە ڕۆژهەڵاتی دەریای مردوو، لە (ئوم ئەلرەئس)، بە هەمان گەورەیی، لە ڕووی شێوازی دەزگاو ژوورەکانی پێك دەچن. بەڵام بە هۆی گۆشە قوللەی شێوە چوارگۆشەیی، لە قورنەکانی، کە درێژی هەر لایێکیان ١،٧٥ مەترە، قەنتەرەیەکی زەبەلاح لە ناوەڕاستی لای باشوور کە بۆ ناوەوە کشاوەتەوە، هەروەها بە هۆی دوو ڕیز پلاستەری ستوونی لەملاولەولایەوە، بە تایبەت تۆخ و سەرنجڕاکێش بووە. (زەردەخان) (وێنە٢) لە (تەقتەق) کە لە بەردی شەشپالۆیی نەقارکراو لەسەر شێوازی بینای ڕۆمی دروست کراوە، سەرەڕای گۆشەقوللەکانی، لە ناوەڕاستی هەر لایێکیشی، قوللەیەکی دەرپەڕیوی چوار مەتر بەرین بەرزبۆتەوە، کە لە لای ژوورەوەیاندا لەگەڵ ژوورەکانی تری خانەکە پەیوەستن. گۆشە قوللەکان بە دیواری پڕ و ناوئاخنکراو (ناوکاردار) دامەزرێنراون و بەرینیان تەنها ١،٨ مەترە، لە نێوانی

گۆشـەقوللەکان و قوللـە زەبەلاحـەکانی ناوەڕاست لایـەکان، کۆلەگـەی ١،١٠ مـەتر بـەرین وەکو پشـتیوانەی دیـواری دەرەوە، لـە بـەردی شەشـپالۆیی زۆربـاش نـەقارکراو دروسـت کراون. بە هۆی ڕمان و وێرانییێکـی زۆر، نـاتوانرێت چۆنی‌یـەتی دابەشـبوونی ژوورەکـان لەسەر ڕووی دیواری چواردەوری خانەکە، بخوێندرێتەوە. دەبێت ئەو خانەش هـەروەکو ئەوانـەی تـر لـە ژمـارەییێکی زۆر ژووری درێژکۆلـە پێکـهاتبێت و، گۆشـەی خـوارووی ڕۆژهـەلاتی وەکـو پشـتیری ولاخـان و ژووره بچووکـەکانیش بـۆ حەوانـەوەی مـرۆڤ بەکارهاتبێ ت. شایانی سەرنجە، هەبوونی خانووێك لە ناوەڕاستی حەوشەکەی، کە تەنـها لە ژوورێك پێکهاتووە، لە کاروانسەراکانی تـر نەکەوتۆتـە بـەرچاو. دەڵێـن پێکهاتەیـەکی لـەم چەشـنە لـە (خـانی ئەسـەد)ی بـەغداش هەیـە[١٥]، ئـەو خـانووە یـەك ژووری‌یـە بـۆ پاراسـتنی بـارو کەلوپـەلی کاروانچی‌یـان لـە دەسـتی دزان، سـوودی لێوەرگـیراوە. خـانی ڕۆمـی (ئێغدیـر Eghedir)یـش (وێنـە٣) لـە ناوچـە شـاخاوی‌یەکانی (تەقتـەق)، کـە لـە بەردێکی نەقاڕی باش دروست کراوە، لەهـەر لاییێکی بـاکورو باشـووری‌یەوە قوللەیـەکی بـەرین هەیـە، وە لـەلای ڕۆژهەلاتی‌یـەوە دوو قوللـەی تـەنگ هەیـە، بـەلام لـەلای ڕۆژئاوایـەوە قوللەیـەك و دەروازەیـەکی کـەمێك بـۆ دەرەوە دەرپـەڕیو هەیـە، کـە ڕووی پێشـەوەی، خانەکـە مەیلـەو هاویـەك دابـەش دەکـەن، ئـەو دەروازەیـەش نەکەوتۆتـە ناوەندی ڕووەکە، وەکو لەو جۆرە بینایانە باوە. بەلام چونکـە دیوارەکـانی ئـەو خانـەش زۆر بە خراپی ماون، توانرا تەنها بوونی ڕێزە ژوورێکی دەوری حەوشە ساخ بکرێتـەوە، بەلام نەتوانرا گەورەی و چونیەتی دابەشبوونی هۆدەکان دیاری بکرێن.

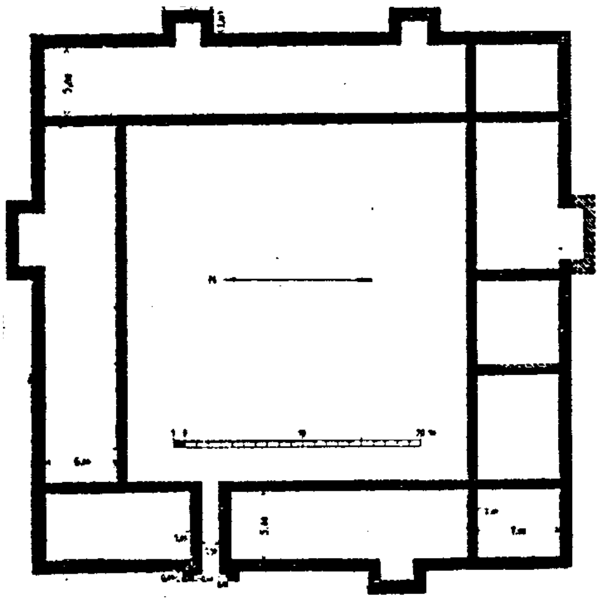

وێنە ٢: زەردەخان لە تەقتەق

لە لایەن (E. Rauschenberger)وە نەخشەکەی وەرگیراوە

(Expedition 1913. Freiherr von Oppenheim)

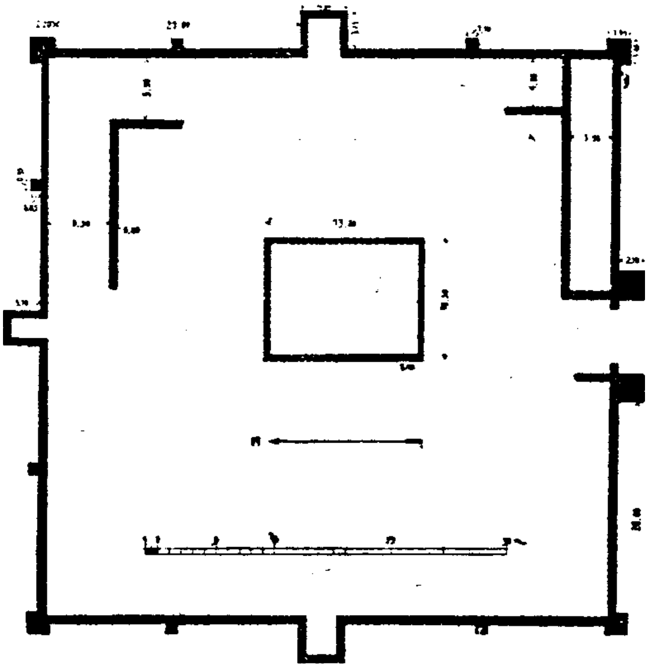

وێنە ٣: خانی ئێغدیر لە تەقتەق

لە لایەن (E. Rauschenberger)وە نەخشەکەی وەرگیراوە

(Expedition 1913. Freiherr von Oppenheim)

خانی (ئەلسەبیب) کەوا مەزەندە دەکرێت هی سەردەمی (زاراسێن Sarazen)[١٦]ەکان بێت، لە ڕووی ڕۆژهەڵاتی‌یەوە، هەرچەندە دەروازەیەکی کەمێك بەرینی هەیە (٢,٧م)، بەڵام بۆ دەرەوە دەرنەپەڕیوە، بەپێی (تریسترام Tristram) دەروازەیێکی ئاواشی لەبەری ڕۆژهەڵاتی هەبووە، ئەوەی کە لەو خانە سەرنج ڕادەکێشێ، بوونی ژمارەیەکی زۆر قوللەی بازنەیی پارێزگاری‌یە، کە هی گۆشەکانی سێ چوارەگە بازنەیین، کەچی لەهەر ڕوویێکی بەدووری یەکسان لە گۆشە قوللەکان و لە یەکتری، دوو قوللەی نیوە بازنەیی هەن. ئایا ئەو قوللانە ناوئاخندراو پڕ دروست کراون، وەکو کۆنە خانەکەی (ئەلسەبیب)، یان لە ناوەوە بۆش و ژووردارن، وەکو خانەکانی دواتر، نازانرێت. بیری قوللە بازنەیی‌یەکانی ئەو کاروانسەرایە، لە ئۆردگا ڕۆمی‌یەکان وەرگیراوە، ئەو ئۆردگایانەی کە نەخشە ئاسۆیی‌یەکانیان تەواو وەکو نەخشەی کاروانسەرایەکانە. لە ئۆردگا ڕۆمی‌یە کۆنەکان، هەموو خانووەکان لە ناوەوەی حەوشەیەکی لاکێش سەربە خۆ دروست دەکران، تەرزی ئەو نەخشانەش کە ڕۆمی‌یەکان لە ڕۆژهەڵات بەکاریان هێناوە، هەر لە (حەوشە) دێرینباوەکانی ڕۆژهەڵات وەریانگرتووە، پێکهاتەی ئەو خانووە دێرینباوانەش بریتی بووە لە تاکە دەروازەیەك و مەیدانێکی چۆڵ و خاڵیش لە ناوەڕاست. لە سەردەمەکانی دواتر بە پێچەوانە بیناسازەکانی ڕۆژهەڵات هاتوون قوللەی بازنەیی ڕۆمی‌یان لەگەڵ شێوازە بینا باوەکانی خۆیان تێکەڵ کردووە. ئەوەشە هۆی ئەوەی کە زۆربەی جاران ناتوانرێ جیاوازی لە نێوان ئۆردگاکانی ڕۆمی و کاروانسەرا بکرێت، بەڵکوو تەنها بە یارمەتی ناوەکانیان، کە پشتاوپشت هاتوونەتە خوارەوە، دەتوانرێت بزانرێت، کە لە سەردەمی خۆی ئەو بینایانە بۆ چ مەبەستێك بەکارهێنراون.

نەخشەی ئاسۆیی خانی (چەرنینا)ی سەر ڕووباری دجلەش لە باکووری (تکریت)، کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی سێزدەم، بەپێی ئەو زانیاری‌یانەی کە لە کەلاوە زۆر وێران بوو وەکەی دەستمان دەکەوێت، هەروەکو هی خانەکەی پێشووە. ڕیزە ژوورێك داخراو بە دەوری حەوشەیەکی چوارگۆشەیی سووڕاونەتەوە. لەلای باشووری‌یەوە ژوورێکی بان تونێلگومەزی هێشتان دەناسرێتەوە، بە مەزەندە دەبێت ئەمە تەوێلەی ولاخان بوو

بێت. لە ناوەندی لای باشووری، هەیوانێکی گەورەی ٩,٥ مەتر بەرین هەیە، کە بە میحرابە نەخشین و نیگاراوییەکە، کە ئاراستەی نوێژکردن پیشاندەدات، دەزانرێت کە ئەوە مزگەوتی خانەکە بووە. لە ناوەڕاستی لای ڕۆژئاواشی ژوورێکی شێوە هەیوانی هەیە، هەمان شتیش لەلای باکووری. شوێنگەی دەروازەکەی، نەتوانرا بدۆزرێتەوە، بە مەزەندە دەبێت لەلای ڕۆژهەڵاتەوە بووبێت، چونکە کۆنە ڕێگاییێکی کاروانچییان بەوێدا ڕەت دەبێت. دیواری دەرەوەی خانەکە بە قوللەی نیوەبازنەیی پشتگیر کراوە، لەلای باشوورییەوە توانرا چواردانە لەو قوللانە ڕووپێو بکرێن.

هەموو کاروانسەراکانی سەدەکانی ئەم دواییەو تا ئەو سەردەمەش لە ئێران و عێراق، هەمان نەخشەی ئاسۆیی چاخی ڕۆمی بیزەنتییان هەیە: حەوشەیەکی زلی چوار دەور گیراو بە ژوورەکانی حەوانەوەی مرۆڤ و پشتیری وڵاخان، وە بارستە-بیناییێکی شێواز قەڵایی بە ڕووی دەرەوە داخراو، کە زۆربەی جاران بە قوللە پشتگیر کراون و پارێزراون. بەڵام لەسەردەمەکانی دواتر، لە جێی هۆدەکانی حەوانەوەی مرۆڤ و پشتیری وڵاخان، ژووری شێوە گۆشەیی بەرەو حەوشە ئاوەڵا، پەیدا بووە و پێیان گوتووە (کونج). ئەو تەرزەشیان، واتە تەنها ڕیزە کونجێکی حەوانەوەی ئاوا، لە دەوری حەوشێك، کە لە ڕیزە تاقێك تواونەتەوە، تەنها لە خانە بچووکەکان کەوتۆتە بەرچاوی من. خانەکەی (ئەحمەد ئیبن ئەلهاشم)ی تەنیشت ئەو مزگەوتە بچووکەی کە هەمان ناوی هەیە و نزیکە سێ کیلۆمەتر سواریی لە مێرگی شەفاسە (شفاڤە) دوورە، ئەو مێرگەی کە لە ڕۆژئاوای کەربەلاو لە پشت لێژاییەکەی بیابانی عارەبی هەڵکەوتووە، ئەو خانە تاقی کەوانەیی پیشاندەدات، کە ستوونەکانیان لەسەر کەڤرە دەرپەڕیوەکانی ناو زەوی ڕۆنراون. تا ئێستاش سێ دانە لەو تاقانە، هەریەکە لاکانی باکوور و باشوور و ڕۆژئاوا، بە پێکەوە نووساوی ماون (بڕوانە تەختەی ژمارە١).

خانی (ئەلعەسەل) لە حەلەب، یەکێکە لەو خانە شێواز ئەشکەوتییانەی کە لە ناوچەکەدا زۆر باون، کەڤرەکانی زەوی بۆ هەڵکۆڵدراون، بە شێوەیەك گەورەییەکەی بە هۆی سروشتی جێگاکەی دیاری کراوە. پێکهاتووە لە حەوشەیەکی چوارگۆشەیی لا ١٣,٥ مەتری و لە هەر لاییێکی ٣ کونجی حەوانەوە هەن، بە شێوەیەك کە بەشی

پشتەوەی کونجەکان لە ئەشکەوتی هەڵکۆڵدراوی ناو کەڤرەکان پێکهاتووە، بەڵام بەشی پێشەوەیان، بەرەو حەوشە، لە بەردی نەقاڕی و بە بانی کەوانەیی تیژ سەریان گیراوە (ب. تەختە١). هەر بە تەنها بینای قەنتەرەکەی، کە بەرەو باشوور ئاوەڵایە، خۆ وەکو دیمەنێکی ئارشێتێکتوری پیشاندەدات و هێشتان نهۆمەکەی سەری هەر ماوە، کە بە مەزەندە دەبێت دەرگەکەی بچێتەوە سەر ڕووی کەڤرەکانی هاوسێی. ئەو خانە بەپێی نووسراوێکی نێوان دوو سوار مەدالیاکەی سەرەوەی کەوانی دەروازەکەی (ب. تەختە ژ.١)، دەگەڕێتەوە سەدەی ١٣ی زاینیو، لە ساڵی ٧٤٤ کۆچی (١٣٤٣ز)ی دروست کراوە و بەپێی دووەمین نووسراویش، لە ساڵی ٩٧١ کۆچی (١٥٦٣ز) دووبارە ئاواکراوەتەوە. شایانی سەرنج لێدانە، کە ئەو کاروانسەرایە بە نەخش و نیگار ڕازاوەتەوە، چونکە ئەو دیاردەیە کاروانسەراکانی میزۆپۆتامیا ناکەوێتە بەرچاو، دەبێت ئەو دوو سوارەی کە لێرە لەسەر مەدالیاکان وێنە کراون (وێنە٤)، جۆری بەکارهێنانی ئەو کاروانسەرایەیان پێشانی دەرەوە دابێت، (لەسەر دیواری کاروانسەراییێکی تریش لە ڕۆژهەڵاتی "سەنجرلی Sendjirli" نیگارێکی ئاوا هەیە). ئەو کاروانسەرایەش لە نێوانی ساڵەکانی ٦٣١-٦٥٧ ك (١٢٣٤-١٢٥٩) لە لایەن "بەدرەددین لولو"[١٧] بنیاتنراوە تەختە (II). نیگارەکانیش کەوتوونەتە ناو ڕووبەری تیرێژی هەردوو تیژکەوانەی دەروازە. نیگارەکە "خدری زیندە" پیشان دەدات، کە لەگەڵ عەزیاییێك دەجەنگێت. لەبەرئەوەی کە دانیشتوانی ئەو ناوچەیە زۆربەی دیانن (کریست- عیسایی)، دەبێت پەیوەندی لە نێوان ئەوەو "St. Georg"ی دیانان هەبێت. سەرەڕای ئەوەش لەلای موسڵمانەکان ئەو "خدر"ە هاناو پارێزەرە بۆ ڕێبواران، جا کە لێرە ئەو وێنە پارێزەرە، ئەفسانەییە، نەخش کراوە، ئەوە بۆ پاراستنی ئەو ڕێبوار و موسافیرانە بووە، کە ڕوویان لەو کاروانسەرایە کردووە. ئەو کاروانسەرایەش تەنها لە ڕیزە ژوورێکی سادەی بانگومەزی پێکهاتووە، کە دەوری حەوشەیەکی چوارگۆشەییان داوە.

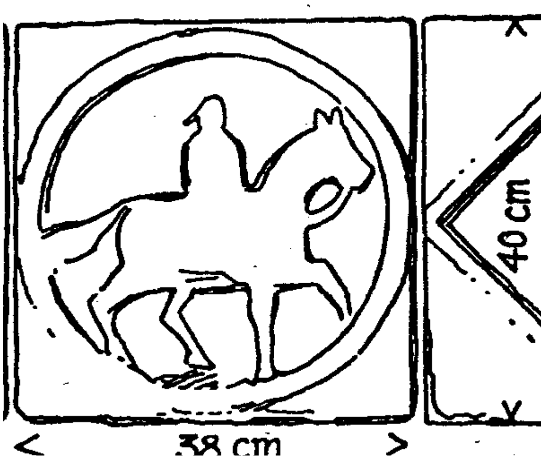

وێنە ٤ : خانی ئەلعەسەل لە حەلەب. ئەو سوار مەدالیایە لە سەرەوەی دەروازەکەی چەسپکراوە.
(Expedition 1913. Freiherr von Oppenheim)

لەو ناوچانەی کە بارانیان زۆر لێ دەبارێ، ولاخی کاروانچییانیش پێویستی بە پەناگای حەوانەوە هەبووە، سادەترین دەزگاش بۆ ئەمە، بریتی بووە لە ڕیزە هۆدەیەك یان کونجێك لە دەوری حەوشە، کە لەلای پێشەوەی هەر ژوورێکدا، تەوێلەیەکی سەرگیراو بۆ ولاخان دروست کراوە. لە خانی "بارور Barur"ی تەفتەق (وێنە ٥)، کە لە ساڵی ٦١٥ك (١٢١٨ ز)، لە لایەن (حیسامەددین ئەلئەشرەفی) بنیات نراوە، لە چواردەوری کاروانسەراکە کونجی بەرین دوو مەتریی بۆ حەوانەوەی مرۆڤ دامەزرێنراوە. ڕاڕەوە سەر گۆمەزییەکەی پێشەوەشیان شوێنی تەوێلەی ولاخان بووە. (تەختە II). لەهەر لایێکی حەوشەو ە سێ دەروازەی بۆ کراوەتەوە. لەلای باکوور بە هۆی دالانی دەروازەکەو لەلای باشوورەوە بە هۆی هەیوانێك ڕاڕەوی تەوێلەکان لە ناوەڕاستەوە دەبێتە دوو بەش، دیواری دەرەوەی بە هۆی گۆشە قوللەی چوارگۆشەیی و قوللەی دەرپەڕیوی پان و

لاکێشەیی لە ناوەڕاستی ڕووەکانی پشتگیر کراون. پەیکەری دەروازەکەی زۆر بە تۆخ و جەختی دێتە بەرچاوان، وە بە هۆی تێکەڵبوونی لەگەڵ پەیکەری هەردوو ژوورەکەی ئەملاو ئەولای زۆر بە قەبەو گرانی داڕێژراوە (تەختە II). ژوورەکەی ڕۆژئاوای بریتی‌یە لە مزگەوت.

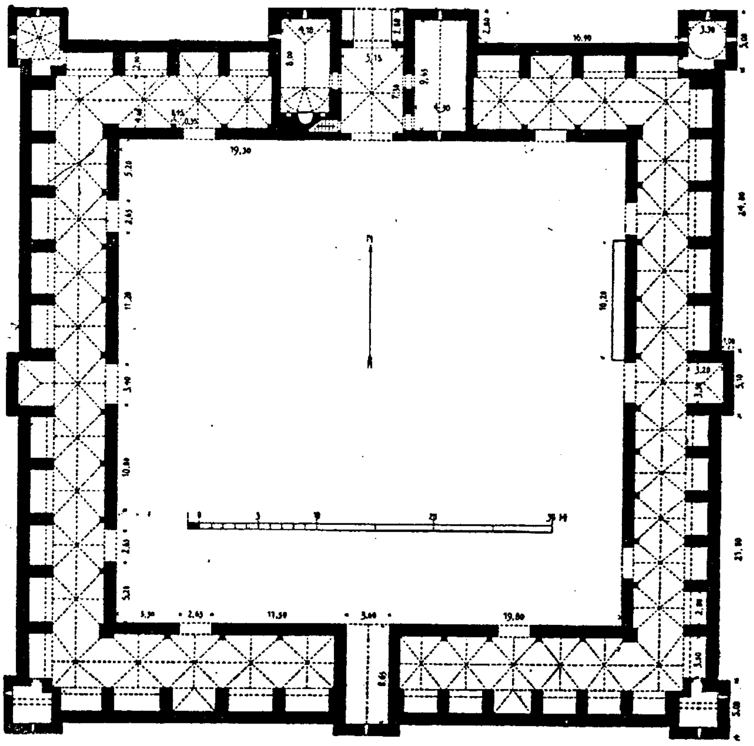

وێنەی ژمارە ٥: خانی بارور لە تەقتەق

(لە لایەن E. Rauschenberger.) نەخشەکێشی کراوەتەوە.

(Expedition 1913. Freiherr von Oppenheim)

هەموو ئەو كاروانسە رايانەی كە بە هۆی هەڵكەوتنیان لەسەر ڕێگاوبانـە قـەرەباڵغ و پڕ لە هاتوچۆیەكان، پێویست بووە شوێنی ژمارەیـەكی زۆر لـە موسـافیر و بـارو وڵاخـان بكەنـەوە، تەنـها بـە تاكـە ڕیزێكـی گۆشـەكانی حەوانـەوە وازیـان نـەهێناوە. (خـانی ناسریيە) لەسەر جادەی بەغدا بەرەو حلە (وێنـە ٦) سـادەترین نموونـەی ڕۆشـنی ئـەو تەرزە كاروانسەرايەيە.

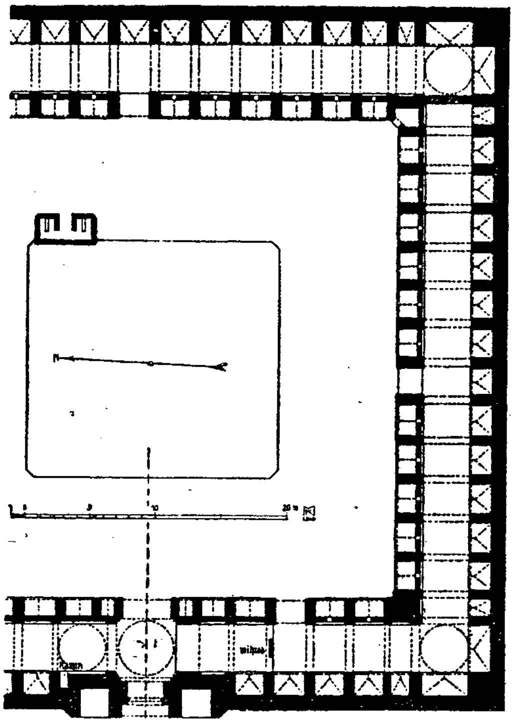

وێنەی ٦ : نەخشەی ئاسۆیی خانی ناسریيە لەسەر
جادەی بەغدا- حلە

(كیپـل Keppel) لـە سـاڵی ١٨٢٤ سـەردانی ئـەو كاروانسـەرايەی كـردووە بـە (خـانی حاجی سلێمان)ی سەر (نەهری ناسریيە) واتە بـە نـاوی دامەزرێنەكـەی نـاوی بـردووە، ئـەوەش كـابرايێكی ئـێرانی دەوڵەمـەند بـووە. لـە چـوار دەورەی حەوشـەیەكی لا ٣٧

مـەتری، ڕیزێـك ژووری حەوانـەوە سـووڕاوەتەوە، کـە بـە شـێوەی تـاقێکی کەوانـە کێلـی ئێرانی (کەوانەی تیژ) بەرەو حەوشە دەکرێنەوە. لە پشتەوەی ئەمانە، لـە چواردەوری تەواوی بیناکە، ڕاڕەوی تەوێڵەکان هەڵکەوتووە (تەختەی ژمارە III)، کە بانەکەی پڕ بە بـەرینی ڕاڕەوەکـە، بـە گۆمـەزی گونجاو لەگـەڵ گۆمــەزی ژوورەکــانی لای حەوشــەکەی گیراوەو، بە هۆی نووکـی کەوانـەکان لـە یـەکتر جیادەکرێتـەوە. لـە پشـتی ئـەو ڕاڕەوەش بـەلای دەرەوە، دووەمـین ڕیـزی کونجـی کەوانـەیی دەکرێتـەوە. ڕاڕەوی تەوێڵــە ڕونــاکی تەنـها لـە پەنجـەرەی بچـووك بچـووك لـە دیـواری پشــتەوەی کونجـەکانی حەوشــەکە وەردەگرێـــــت. دەروازەی ســــــەرەکی کاروانســــــەراکە کەوتۆتـــــە لای ڕۆژئـــــاوا (تەختـەی ژمـارە III)، چونکـە دەروازەکـە لـە کونجـەکانی حەوشـە بـەرینترە، هــەردوو ژوورەکەی هاوسێی لەوانەی تر تەسکتر هەڵکەوتوون. لە باشووری دالانی دەروازەکـەوە، بـە هـۆی دوو پلیکانـە دەچێتـە نـاو ژوورێـك، کـە بـە قــەدەر سـێ کونــج بەرینــەو بـە دیوارێکـی کـورت و نـەوی لـە ڕاڕەوی تەوێڵـە جـودا کراوەتـەوە، بـە هـۆی میحرابەکــەی دەردەکەوێت کە ئــەوە شـوێنی نوێژکردنـە (وێنـە ٧). یـەکێك لـە ژوورە گومەزییـەکان، بــەرەو بــاکوور، کەدووکەڵکێشـێکی لێ کراوەتــەوە. بریتـی بـووە لـە قاوەخانــەی ئــەو کاروانسەرایە بە تەنها هەڵکەوتووە. لە لای دەرەوەدا بینای دەروازەکە بە کەمێك بڵنـدی لەچاو دیواری خانەکە و بە هۆی دوو کونجەکەی تەنیشـتی سـەرنج بـۆ خـۆ ڕادەکێشی. ئیتر بەشەکانی تری هەر چوار دیواری دەرەوە تەواو لووس و پووسـن، ئـەوە نـەبێت کـە کەمێك لـە ژێـرەوەی لێـواری بانەکـەی هـەندێ کونۆچکـە بـۆ سـولاوکە کراونەتـەوە. لـە دوورەوە سـەربان و گومـەزە بـۆ ئاسمـان دەرپۆقیوەکـان و لێـواری سـەربان دیمــەنێکی تایبـەت پیشـان دەدەن. لـە نـاوەندی حەوشـەکەی سـەکۆیەکی زلی نزیکـە ٣-٤ مـەتر بـەر جێ کردۆتەوە، کە پێی دەڵێـن (تـەخت یـان دیچـە Detsche)، کـە بـە هاوینـان مێـوان لەســەری دەخــەون، وەســتاکانی بیناسـازی ســەلیقەیەکی تایبــەتییان لــە گۆشــەکانی کاروانسەرا خەرج کردووە، واتە لەو شـوێنەی کـە لـە ئـەنجامی بـە یەکگەیشـتنی ڕیـزی کونجە لاکێشەییەکان، ژوورێکی یـان دیوارێکـی شـێوە زاری (شەشـپاڵویی) هاتۆتـە ئـارا، کە ئەوەش بەبێ دەستێوەردانی بە کەڵکی بەکارهێنان نـەهاتووە. لـە خـانی (ناسـرییە)

هاتوون هەروا بە سادەیی ئەو گۆشانەیان بە شێوەی زارێك بە دیوار داخستووە، بە جۆرێك كە لە ڕووی لای ژوورەوە داخراوە، بەڵام بە هۆی دەرەزێكی باریك توانراوە سوودیان لێ وەربگیرێت، ئەو گۆشە زارانە لە ڕێگای ئەم دەروازانەوە وەكوو ئاودەست بەكارهێنراون. بەڵام لە سەردەمەكانی دواتر ئاودەستخانەی تایبەت لە نزیك سەكۆی ناوەوە دروستكراوە.

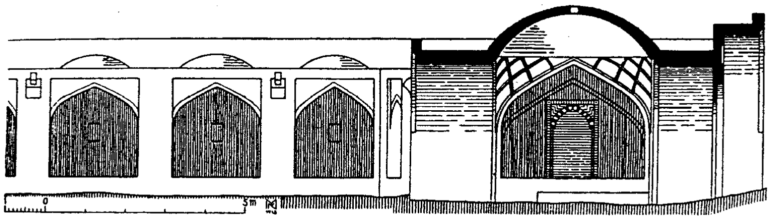

وێنەی ٧: خانی ناسریە (بڕگە)

خانی (مەحاویل)، سێیەمین وەستگای ئێستای سەر هەمان جادەی بەغدا-حلە، كە یەكێكە لە خانە تازەكان و لەوانەیە لە شوێنی ئەو خانە بنیاتنرابێت، كە (ئۆپێرت Oppert) ناوی بردووە. لە ڕووی نەخشەی ئاسۆیی و لە ڕووی پان و پۆڕی (٥٥,٦×٥٢) م نزیكە وەكو خانی ناسریەیە. بۆ ئەوەی گۆشەكان بچووكتر بكەنەوە، هاتوون گۆشەكانیان بە لاری دامەزراندووە (وێنە ٨). لە بینایەكە بیچمی دەروازە بە تایبەت سەرنج بۆ خۆ ڕادەكێشێ (وێنە٩). هۆدەیەكیش لەسەر دەروازەكە دروستكراوە، پێی دەڵێن (باڵەخانە) (واتە بالاخانە).

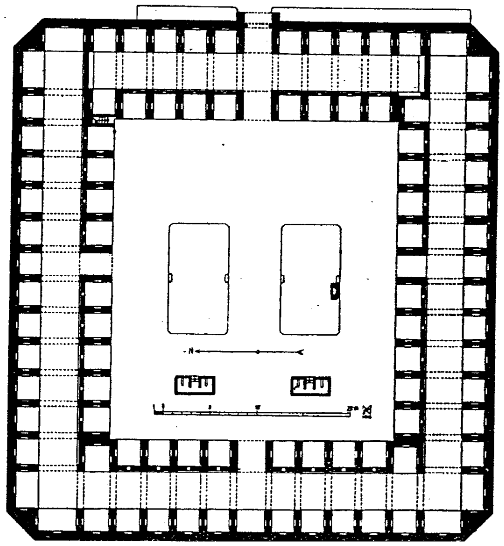

وێنه ٨: خانی مەحاویل لەسەر جادەی بەغدا- کەربەلا (نەخشەی ئاسۆیی)

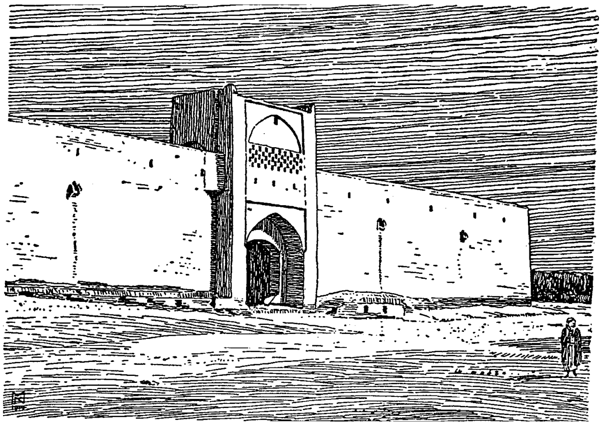

وێنەی ٩ : خانی مەحاویل لەسەر جادەی بەغدا- حله

(دیمەنی دەروازەکەی)

کارەکتەری قەڵات ئاسایی کاروانسەراکانی سەردەمی نوێ، بە هۆی پارێزگاری دیواری دەرەوەیان بە قوللە دەناسرێتەوە، ئەوەش خۆ لە خانی (جیتان Djetan) (وێنە ١٠) پێشاندەدات، ئەو کاروانسەرایە نزیکەی پێش ١٥٠ ساڵ دروست کراوە، بەڵام ئێستا وێران بووە و بووە بە کەلاوە و دەکەوێتە سەر جادەی کۆنی کەربەلا- نەجەف، واتە ئەو دوو شوێنەی کە لە عێراق زۆرترین هاتوچۆی سەردانی ئێرانیانی بەسەرەوەیە. ئەو کاروانسەرایە لە هەر گۆشەیەکی قوللەیەکی بازنەیی هەیە کە بە قەبارەی ٣/٤ی بازنەیەك هاتوونەتە دەرەوە، هەر قوللەیەکیش لە ناوەوە ژوورێکی هەیەو لەهەر ژوورێکش حەوت پەنجەرە بەرەو هەموو ئاراستەکان کراوەتەوە و بە کونوچەکەی تیراندازی (تەقەبازی) دەچن. ئایا لە کاتی دروستکردندا وەکو ئاودەست بیر لەو ژوورانە کراوەتەوە، ناتوانرێ بزانرێت، بەڵام دەشکرێت بۆ هەردوو جۆری سوودلێوەرگرتن بیری لێکرابێتەوە، واتە بۆ بەرگری لە کاتی پێویست و بۆ ئاودەست لە کاتی ئاسایی. نەخشەی ئاسۆیی ساختومانەکە، لە باری دابەشبوونی ئاشکراو رێکو پێکی ژوورەکانی، هەندێ شیکاری تری تایبەتی تێدایە. دەروازەکەی کە کەوتۆتە لای رۆژئاوای، لە ئاستی رووی دەرەوەی کاروانسەراکە نەهاتۆتە دەرەوە و تەنها لە بەرزیدا نەبێت، کە بە هۆی ستارەیەك بۆ سەرەوە دەرپەڕیوە. سەربانی دەروازەکەش وەکو پاسگایێك دامەزراوە. لە دەستی ڕاست و چەپی دالانی دەروازەکە، کونجێکی دووکەڵکێشدار هەیە. لە کونجەکەی لای باکوور بە پلیکانەیەك دەچێتە نهۆمی سەرەوەی دەروازەکە، وە لەهەر یەکێك لەو کونجانە دەرگایێك کراوەتەوە، کە دەچنە ناو دوو ژووری قووڵی لاکێشەیی، لەو ژوورانەشەوە دەرگا بەرەو حەوشەو ڕاڕەوی تەوێلەکان کراوەتەوە. ئەو دوو ژوورە بۆ حەوانەوەی مێوان و موسافیری تایبەت و بە پلە و پایە بووە، بۆ ئەوانەی کە نەیانویستووە تێکەڵی عەوامی خەڵك ببن. لە ناوەڕاستی ئەوبەری حەوشەکەش، واتە بەرامبەری دەروازە، هەیوانێك هەیەو دەچێتە ناو ژوورێکی داخراو، ئەو ژوور و هەیوانەش هەر بۆ مێوانی تایبەت بووە. واتە ڕاڕەوی تەوێلان بووە بە دوو بەش، هەر بەشە لە دەروازەکەوە دەستپێدەکات و تا هەیوانەکە دەچێت. کونجەکانی تری حەوانەوەش وەکو ئەوانە وان کە لە پێشوو باسکران.

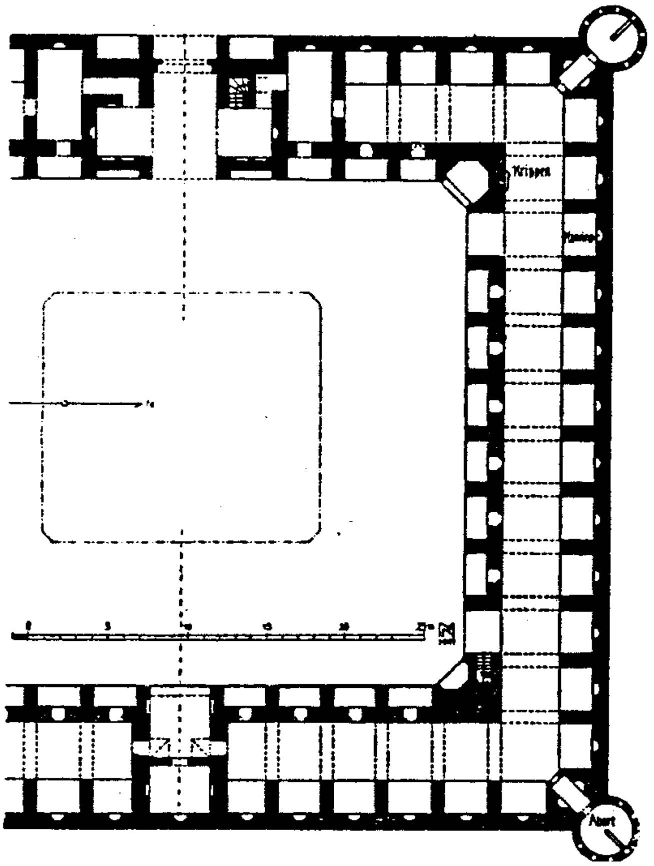

وێنە ١٠ : خانی جیتان لەسەر جادەی کەربەلا- نەجەف

(نەخشەی ئاسۆیی)